

## ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОЛОДІ (на матеріалі етносоціологічного опитування)

Неллі МОСКАЛЕНКО, Ірина СНЕЖКОВА, Олена ЧЕБАНЮК

В рамках спільного українсько-російського дослідницького проекту "Образ України та Росії в уявленнях української та російської молоді", що виконувався за підтримки Національної академії наук України\* та Російського державного наукового фонду\*\*, в 2005 році проведено соціологічне опитування учнівської молоді обох країн. Досліджувались Центральний, Південно-Східний і Західний регіони України та м. Москва (Росія). Метою дослідження було з'ясування питання, якими бачать міждержавні взаємини молоді обох країн у контексті тих змін, що відбулися останнім часом в Україні та Росії. Вивчалися уявлення сучасних молодих людей про самих себе і громадян сусідньої держави, етнічні гетеро- і автосереотипи, їхня самоідентифікація, ставлення до патріотизму, громадянського обов'язку, а також спільне та відмінне у поглядах на ключові події в історії обох країн.

Дослідницькою групою було підготовлено розгорнуту анкету, спільну для всіх обстежуваних регіонів, яка включила п'ятдесят одне питання. За цією анкетною опитано понад 1000 студентів вищих навчальних закладів України й Росії. По суті, становлення нової ідеології незалежних держав. Середній вік опитуваних становить 17–21 рік. Як відомо, з одного боку, цей вік є вирішальним у процесі формування особистості, а з іншого — молоді взагалі притаманна максимальна відвертість і неохильність до конформізму. На думку дослідників, саме цей вік є вирішальним у процесі формування особистості; закладені в юних роках світоглядні підвалини практично не змінюються в подальшому житті життя індивіда і важко піддаються корекції [1; 2].

Окрім соціологічного питальника, з метою дослідження статусу та рангу етнічності в структурі соціальної ідентичності використовувався метод, розроблений на основі тесту "Хто я?" (автори — американські психологи

М. Кун та Т. Макпартленд). Респондентові належало дати шість відповідей на питання "Хто я?". В усній інструкції інтерв'юєр просив поставити на перше місце найзначніші для респондента характеристики. Етнічна толерантність/інтолерантність визначалася за позитивними-негативними оцінками, які становили етнічні авто- та гетеростереотипи. Також проводився етнопсихологічний аналіз відповідей на запропоновані в анкеті відкриті питання.

Однією з найважливіших форм соціальної ідентичності, що виявилася визначальною для респондентів даного опитування, є етнічна ("я українець/росіянин") та громадянська приналежність ("я громадянин України/Росії").

Таблиця № 1

### Наявність етнічної ідентичності

Регіон	Наявність	Відсутність
Київ	65	35
Західна Україна	66,6	33,4
Крим	18,3	81,7
Москва	53	47

Представлені в таблиці № 1 дані показали актуальність наявності етнічної ідентичності для молоді всіх досліджуваних регіонів, окрім Криму. Найбільш актуальним це питання є для львів'ян. Більше половини опитуваних в обох столицях відзначили значущість для них власної етнічності. Українська столична молодь продемонструвала вищий рівень етнічної ідентичності, ніж їх московські однолітки. Наприклад, у "Я-образах" молодих киян і москвичів частка "національності" у структурі самоідентифікації складає відповідно 65 і 53 відсотки, а для львів'ян значущість цієї категорії прямо протилежна, порівняно з юними кримчанами (відповідно 66,6 % та 18,3 %).

Нас цікавила не тільки наявність, але й місце, яке посідає етнічна ідентичність у структурі самосвідомості молоді обох країн. Результати показано в таблиці № 2.

\* Проект № 4 УК/01 01–160

\*\* Проект № 05–9105а/У

Таблиця № 2  
Рангове місце етнічної ідентичності

Region	1	2	3	4	5	6
Київ	17	14	14	10	8	0
Західна Україна	20	15	16,6	5	6,7	3,3
Крим	1,7	1,7	3,3	5	1,7	5
Москва	17	11	10	8	9	0

На перше місце етнічну ідентичність поставили львівські студенти (20 %), кияни і москвичі оцінили її однаково (17 %), кримська молодь відвела їй останнє місце (1,7 %).

Крім етнічної та громадянської приналежності, респонденти підкреслювали значущість для себе таких категорій, як власна особистість, майбутня професійна приналежність (особливо важливою вона виявилася для студентів, що обрали творчі професії – музикант, актор/актриса, режисер), а також гендерна, регіональна та релігійна ідентичність. Регіональна і релігійна ідентичність найбільш яскраво виражена у молодих львів'ян. Неактуальним виявився фактор релігійності для інших обстежуваних регіонів, але особливо для жителів Криму, де згідно з нашим опитуванням, він відсутній зовсім. У той же час сімейна рольова й статусна приналежність відносно слабо представлені у відповідях даного опитування, що може пояснюватись юним віком респондентів.

Втім, молоді респондентки часто визначали себе як “дочка”, “сестра”, майбутня мати, дружина”. Найчастіше до такої самохарактеристики вдавалися мешканки Західної України.

Як засвідчують етнопсихологи, етнічна ідентичність не обмежується тільки усвідомленням своєї приналежності до певної етнічної спільноти. Складовою етнічної ідентичності є також сприйняття та неусвідомлюване засвоєння різноманітних групових уявлень і почуттів. Почуття можуть виявлятися як завдяки базовим емоціям, так і маскуватися під вторинні, “соціалізовані” емоції, що не тільки замінюють базові, але й стримують їхнє виявлення. Так почуття провини – це “перетворена” емоція страху, сором – підмінює емоцію гніву [3]. Емоції (і базові, і вторинні) мають тенденцію до групування у комплекси афектів, що впливають на когнітивні структури етнічної самосвідомості. Так сором, страх, горе, провинка утворюють комплекс стурбованості, а гнів, відраза, презирство – комплекс ворожості [4]. Як важливі мотиваційні чинники, почуття впливають на емоційний стан етнічної групи і визначають її дії (об'єднання, консолідація, захист спільних інтересів тощо).

Анкета містила також питання, що стосувалося тих почуттів, які викликає в опитаних приналежність до свого народу. Було запропоновано шість позицій, які розкривають спектр сприйняття від позитивного до негативного (гордість, спокійна впевненість, відсутність почуттів, почуття образи, меншовартості та інше).

Таблиця № 3  
Почуття, викликані приналежністю до свого народу

Почуття, викликані приналежністю до свого народу	Київ	Львів	Крим	Москва
гордість	54	73,3	40,7	47
спокійна впевненість	27	18,3	25	21
ніяких почуттів	6	1,6	7,7	14
образа	3	5	5	3
меншовартості	4	1,6	1,6	13
інше	6	0,2	20	2

Почуття гордості, що викликає належність до свого народу найбільш сильно виражено у львів'ян (78,3 %) і киян (54 %), проте цей показник доволі високий і у москвичів (47 %) та кримчан (36,7 %), що можна вважати нормою, оскільки позитив у оцінці етноідентичності є одним із найголовніших чинників, що впливає на відчуття етнічною спільнотою психологічної безпеки та стабільності.

Для з'ясування значення національної належності для сучасної студентської молоді обох країн було запропоновано вибрати одну відповідь з трьох ("важливо", "зовсім не важливо" або "не дуже важливо"). Отримані результати показано у таблиці № 4.

Таблиця № 4

## Значення національної приналежності

Регіон	Дуже важливо	Не дуже важливо	Зовсім не важливо
Київ	57	28	15
Західна Україна	93,3	3,3	3,3
Крим	3,3	90	6,7
Москва	28	43	28

Найбільш значимою національна належність — виявилася для молоді Західної України (93,3 %) та української столиці (57 %). Серед москвичів маємо однаковий показник тих, для кого національна належність є важливою і для тих, для кого вона не є значимою (28 %). Згідно отриманих даних, для 90 % опитаних кримських студентів національна належність не відіграє суттєвої ролі.

Однією із складових етнічної ідентичності є почуття патріотизму. Попри те, що це поняття останніми десятиліттями зазнало певної дискредитації, патріотизм, любов до Батьківщини, шанобливе ставлення до національних символів (гімн, прапор, герб), активна громадянська позиція відіграють у загальній картині світу студентства обох країн доволі важливу роль.

Як свідчить таблиця № 5, зростання патріотизму в Україні відзначила переважна більшість усіх опитуваних. В анкеті також було

Таблиця № 5

## Патріотизм українців

Регіон	Зріс	Зменшився	Не знаю
Київ	67	19	14
Західна Україна	60	11,7	23,3
Крим	56,7	11,7	31,6
Москва	40	18	42

запропоновано прокоментувати: з чим, на думку респондентів, це пов'язано. Було отримано одностайну відповідь від представників молоді як України, так і Росії, що зростання патріотизму в Україні пов'язано з останніми президентськими виборами в країні, з "помаранчевою революцією". На аналогічне запитання до московської молоді: зросла чи зменшилася останнім часом кількість людей, які вважають себе патріотами Росії, було отримано відповіді, вказані у таблиці № 6.

Таблиця № 6

## Патріотизм росіян

Регіон	Зріс	Зменшився	Не знаю	Інше
Москва	29	42	28	1

На думку 42 % москвичів патріотизм росіян зменшився (варіанти відповідей: "тому, що в багатій країні живуть бідні люди", "люди незадоволені своїм соціальним становищем", "Росію принижують на міжнародному рівні", "через розпад СРСР", "через міжнаціональні конфлікти", "немає загальної ідеї"). 29 % московських першокурсників, навпаки, вважають що патріотизм зріс (варіанти відповідей: "зріс престиж країни", "жити стало краще", "країна проводить незалежну політику").

Всім респондентам було запропоновано дати визначення патріотизму і коли вони найбільш гостро відчували себе громадянами своєї країни. На перше запитання було отримано відповіді, які є спільними для всієї опитаної молоді як України, так і Росії: "любов до своєї Батьківщини", "гордість за свою країну", "відданість своїй країні", "готовність її захи-

щати", "готовність віддати своє життя". Відповідаючи на друге запитання, більшість молодих українців відчули гордість за те, що вони є громадянами України й пов'язали це із осінніми подіями 2004 року ("на Майдані", "під час помаранчевої революції", "під час виборів президента"). Росіяни ж пов'язують загострення громадянських почуттів із зростанням престижу своєї країни, успіхами своїх спортсменів ("на футбольному матчі", "під час спортивних змагань") або із зарубіжними поїздками ("ко-

ли повернувся з-за кордону", "коли був за кордоном"). Варіанти інших відповідей: "під час параду на Червоній площі", "при отриманні паспорта", "польоти в космос", "під час читання книг російських письменників". Молодь обох країн відзначає, що особливе піднесення громадянських почуттів відчуває під час виконання гімну своєї країни. Як відомо, гімн і прапор є дуже емоційно забарвленими, енергетично наповненими національними символами, що підтвердили і дані нашого опитування.

Таблиця № 7

## Почуття, які викликає національний гімн

Регіон	гордість, радість	хвилювання	ніяких почуттів	інше
Київ	59	24	6	10
Західна Україна	60	11,7	23,3	—
Крим	40	18,3	26,7	15
Москва	42	17	25	15

Почуття патріотизму безпосередньо пов'язане із громадянською позицією, полягає також і в усвідомленні свого впливу на перебіг подій, що відбуваються в країні. Формування громадянського суспільства, підвищення активності громадян, здатність впливати на долю країни є одним із актуальних завдань як для росіян, так і для українців.

Таблиця № 8

## Здатність впливати на долю країни

Регіон	Так	Не зовсім	Ні
Київ	48	43	9
Західна Україна	78,3	5	11,7
Крим	28,3	48,3	23,3
Москва	26	48	26

Найбільше вірять у свою здатність впливати на формування подій у країні львівські студенти (78,3 %). Але показники громадянської активності, як засвідчило опитування, у молоді інших регіонів є також досить високими:

тільки 9 % киян не вірять у свою здатність впливати на долю країни, відповідно 23,3 % кримчан і 26 % москвичів. Більше половини опитаних студентів і школярів обох країн вважають, що вони можуть або повністю, або частково, або у майбутньому впливати на перебіг подій у своїй країні.

Однією з найважливіших ознак національної належності є мова. Якщо для абсолютної більшості опитаних росіян мовне питання взагалі не стоїть, то для українців воно і через чотирнадцять років після отримання державою незалежності не втратило своєї актуальності.

На питання про державну мову в Україні 86 % учнівської молоді м. Києва відповіли на користь української мови; для львів'ян цей показник вищий і складає відповідно 92,3 %. В той же час, 70 % російської молоді вважають, що кращим буде вживання двох державних мов (української та російської), через значну кількість російськомовного населення в масштабах усієї України. Коментуючи це питання, російська молодь підкреслювала, що український народ сам мусить визначитися з мовною ситуацією в країні. На питання "Яка ваша рідна мова" молодь Києва відповіла так:

## Уявлення української молоді про мовну ситуацію в Україні

Використання мови	Українська	Російська	Обидві мови укр. і рос.
Розмовляю вдома	45	27	28
Розмовляю в школі, вузі	53	13	34
Дивлюсь телебачення	24	8	68
Читаю книги, пресу	13	13	74

Таблиця № 10

## Рідна мова молоді м. Києва

Рідна мова	Проценти
Українська	68
Російська	13
Обидві мови	18
Інше	1

Складною мовна ситуація залишається в Криму. Більшість опитаних студентів віддає перевагу російській мові, а вживання української мови в побуті вважає для себе неприйнятною.

Для з'ясування того, якою ж бачить одну українська та російська молодь, в анкеті було запропоновано також ряд відкритих питань:

- визначити найхарактерніші риси українців і росіян;
- пояснити, які саме риси росіян та українців подобаються/не подобаються;
- охарактеризувати основні риси українців, що проживають на Сході, Півдні, Центрі та Заході України;
- дати визначення тому, як Україна ставиться до Росії і навпаки;
- назвати історичні, літературні персонажі, які уособлюють образ України та Росії;
- дати оцінку та коментар до неї основним історичним подіям, спільним для обох народів.

Для виконання поставленого завдання при дослідженні відкритих питань, що містяться в анкеті, було застосовано метод логічного аналізу матеріалу, який отримано в результаті опитування, за такими параметрами: вік опитуваних, регіон їхнього проживання, стать,

майбутня професія. Оскільки переважна більшість опитаних нами молодих людей ще не брали участі у виборах, не були об'єктом пропаганди з боку представників окремих партій та рухів, їхні відповіді є доволі щирими й відвертими. У той же час, як свідчить опитування, майже третина української студентської молоді західного й центрального регіону України або брала безпосередню участь, або симпатизувала "помаранчевій" революції 2004 року. Відповіді молодих людей обох країн на поставлені відкриті питання дають можливість з'ясувати ряд авто- та гетеростереотипів етнічної самоідентифікації. Відповідь на питання "Хто я?" є актуальною саме для молодих людей і, як стверджують дослідники, нерозривно пов'язана із образом "іншого". [5;6]. Найчастіше опитана молодь в обох країнах дає амбівалентні характеристики: шкала відповідей на поставлені питання, щодо характерних рис російського/українського народу, коливається від позитивного до негативного. Так більшість опитаних українців бачать росіян: *гостинними, щирими, відкритими, добрими* і в той же час *п'яницями, лінивими, хамовитими, хитими й самовпевненими*.

Українська молодь західного й центрального регіонів майже не дає негативних характеристик в оцінці себе, залучаючи до негативних рис хіба що *хитрість*. В їхній уяві українець *постає доброзичливим, добрим, відкритим, щедрим, працелюбним, м'яким*. Львів'яни ще відзначають наявність комплексу меншовартості й невпевненості у собі. Проте кримська молодь українців бачить *веселими, працьовитими, щирими*. Західні українці здаються кримчанам *більш патріотичними, свободолюбними, незалежними, зорієнтованими на Захід*, але на їх долю більше припадає

звинувачень у націоналізмі, "бандерівщині", агресивності. Центральний регіон країни здається кримчанам більш забезпеченим і успішним, європеїзованим, а його представники гордими, самовпевненими і, навпаки, Східна Україна — біднішою, краєм, де живуть трударі, шахтарі, злидарі, але її жителі більш зорієнтовані на Росію. Себе ж бачать кримчани добрими, розумними, веселими, миролюбними, дружніми до росіян.

Більшість опитаних молодих росіян вважають позитивними рисами українців: *доброту, щедрість, доброзичливість, гостинність, енергійність, веселість та почуття гумору*. В той же час українці постають в їхній уяві також *хитрими (більше 50 %), злими, жадібними та заздрисними*. Українці, що живуть на півдні та сході країни росіянам здаються більш *дружніми, відкритими, такими, що тяжіють до Росії*. Навпаки, молодь центральних, а особливо західних областей України оцінюється московськими однолітками як більш *агресивна, налаштована на Західну Європу й недобррозичлива*.

Себе ж молодий російський студент бачить *щедрим, широким, гостинним, сильним, добрим, відкритим і гордим*. До негативних рис віднесені: *лінь, пияцтво, дурість, розхлябаність*.

В наступному питанні анкети пропонувалося дати окремо визначення позитивних і негативних рис українцям і росіянам, пояснивши що саме їм подобається і в той же час не подобається. В цьому питанні українська молодь на перше місце серед позитивних характеристик росіян *поставила широту душі, патріотизм та гостинність*. Серед відповідей на питання "Що не подобається у росіянах" на перше місце українські студенти поставили *зверхність, пихатість, нетерпимість до інших та знову ж таки пияцтво*.

Проблема сприйняття та розуміння "іншого", толерантне ставлення до нього є надзвичайно актуальною в постіндустріальному суспільстві. "Розмови й роздуми про "інших", як давно з'ясовано, більшою мірою сповіщають про "нас", ніж про них і є, по суті, проекцією колективного Я на непізнане соціальне оточення" [7]. Психологія, антропологія й етнолінгвістика давно вже застосовують метафору дзеркала, для того, щоб зрозуміти ставлення

до "іншого" у взаємостосунках між людьми. Проведені нами дослідження відкритих питань дають можливість не тільки побачити один одного очима "іншого", але й глибше зрозуміти власне ставлення до сусідів.

На питання "Як Росія ставиться до України" переважна більшість українських студентів Львова й Києва вважає, що негативно, серед кримських студентів цей показник є нижчим, тут майже половина опитаних вважає, що Росія ставиться до України позитивно. Українські студенти всіх регіонів Росію бачать великою державою з імперіалістичними амбіціями. Україну ж московська молодь бачає бачити у складі спільної держави, *вважає молодшим братом, слабою країною з великими амбіціями*, проте усвідомлює, що Україна ставиться до Росії погано, *тому що "Україна занадто довго була під каблуком у Росії", "тому що заздрять", "тому що Україна вимагає незалежності"*. Росію ж власна молодь вважає *великою, сильною, розвинутою, могутньою країною*.

Проаналізувавши отримані відповіді, ми можемо зробити висновок, що російська студентська молодь доволі високо оцінює росіян взагалі, але порівняно з українцями ставиться до представників свого народу критичніше, дає більше визначень негативного характеру. Проте свою державу російська молодь оцінює дуже високо, практично не дає їй негативних визначень. Українська молодь на загал оцінює себе більш стримано в позитивних оцінках, але варто відзначити відсутність негативних автохарактеристик. Регіональні характеристики українців мають більше розбіжностей, в основному по лінії "Схід—Захід", де Схід — це Росія, Захід — Західна Європа. Якщо більшість росіян тяжіє до відновлення Союзу з Білоруссю та Україною, більшість опитаної української студентської молоді пов'язує своє майбутнє із Європою — 70 % опитаних. Для переважної частини українців усіх регіонів їхньою батьківщиною є Україна в цілому (76 %).

Найбільш цікаві, на нашу думку, були отримані відповіді на прохання назвати літературні образи, історичні персонажі які б найкраще характеризували Росію та Україну. Характеризуючи **типового українця** як російська, так і українська учнівська молодь усіх опитаних регіонів на перше місце поставила

*Тараса Бульбу*. Те, що Тарас Бульба з однойменної повісті Миколи Гоголя є певним символом України, актуальність якого зросла останнім часом, опосередковано підтверджує інтерес до екранізації цього роману визнаними кінематографістами трьох країн — України, Польщі та Росії: кінофільм за мотивами роману збираються знімати український режисер Л. Гресь, російські митці В. Бортко та О. Хотіненко, відомий майстер польського кінематографу Єжи Гофман, а Жерар Депардье, приїжджаючи до Києва, неодноразово висловлював бажання зіграти Тараса Бульбу. Найчастіше ж згадуваним символом Росії є *Петро І*. Його іноді ставлять у парі з Тарасом Бульбою, але найчастіше порівнюють з українським гетьманом *Богданом Хмельницьким*. Причому роблять це як росіяни, так і українці всіх опитаних регіонів. Найменше Богдан Хмельницький згадується львівськими студентами, найчастіше кримськими й московськими. Серед історичних постатей, російські царі згадуються доволі часто. Українські студенти як уособлення російського ідеалу наводять ім'я Івана Грозного, причому найчастіше — студенти Університету театру, кіно та телебачення (Київ), що дає нам підстави підозрювати, що це відбулося під впливом вражень від фільму С. Єйзенштейна, який введено до обов'язкової програми для студентів цього вузу. Взагалі навчальна, фахова програма безумовно справляє певний вплив на формування етнічних стереотипів у студентів. Так студенти філологічних факультетів частіше згадують літературних персонажів, поетів як символ України чи Росії (Леся Українка, Іван Франко, Маруся Чурай, шевченківська Катерина тощо). Серед російських царів українці згадують *Миколу І* та *Катерину ІІ*, причому ці самодержці наділяються негативною характеристикою, яку підтверджують як письмові пояснення, що зустрічаються в анкетах, так і відповіді отримані під час інтерв'ю ("Катерина ІІ — зруйнувала Січ", "Микола І — заслав Т. Шевченка"). Для російської ж молоді *Катерина ІІ* є уособленням розквіту російської держави, символом могутньої й непохитної імперії. Серед історичних персонажів згадуються також князі — найчастіше *Ярослав Мудрий* як розумний правитель Київської Русі, як уособлення українського героя. Львів'яни частіше за

клян і москвичів, як національний символ згадують *Івана Мазепу*. Іноді як уособлення українця його згадують і московські студенти, але, надаючи цій історичній постаті негативних відтінків.

На другому місці за частотою згадуваності стоїть пара видатних письменників, літературні генії обох народів — *Тарас Шевченко* і *Олександр Пушкін*.

Привертає увагу широке використання для характеристики образу як Росії, так і України фольклорних персонажів. Так, як автосимвол українці часто згадують постать *козака* (студенти Києво-Могилянської академії підкреслюють — *козака Мамая*), казкового персонажа *Котигорошка*, для характеристики росіян вони звертаються до постаті *Івана-дурака* та *Іллі Муромця*. Останні два фольклорні персонажі часто згадуються для автохарактеристики й росіянами. Українці для характеристики росіян називають і анекдотичних (а не історичних) героїв *Петьку* й *Василя Івановича*. Таке широке вживання як російською, так і українською молоддю фольклорних персонажів можна пояснити тим, що фольклор є універсальним засобом збереження історичної пам'яті, для неписьменних народів він є взагалі єдиним джерелом збереження інформації. Вчені припускають, що фольклорний текст виконує функцію інтегратора етнічної групи, об'єднує її пам'яттю про знакові постаті й події в житті того або іншого етносу. Саме у текстах фольклору нашаровуються прадавні етнічні стереотипи, а казки, легенди, перекази об'єктивізують ці стереотипи поруч із мовою, звичаями, прикметами [8, 9]. Відомий фольклорист Алан Дандес неодноразово підкреслював значення фольклорного матеріалу для вивчення етнічних стереотипів: "Психологи й інші дослідники не усвідомлюють, що для вивчення національного характеру, стереотипів і забобнів важливим і практично невичерпним джерелом є фольклор" [10, с. 137].

Проведене опитування також засвідчило, що молодь як в Росії, так і в Україні бачить свої ідеали виключно серед героїв минулого. Проаналізувавши 1000 анкет ми не знайшли жодного прізвища нашого сучасника, що певною мірою засвідчує відсутність довіри молоді до сучасної еліти, в т. ч. й гуманітарної.

Отже, на основі показників, отриманих у результаті проведеного протягом 2005 року опитування в рамках спільного українсько-російського проекту "Образ України та Росії в уявленнях української та російської молоді", ми маємо можливість зробити висновки про відсутність гіпертрофії етнічного компонента у самосвідомості всіх опитаних українських і російських респондентів. Національна самосвідомість найбільше актуалізована для молоді Львова, москвичі й кримчани надають етнічній належності відповідно меншого значення. Політичні події 2004 року, пов'язані з президентськими виборами в Україні, спричинили піднесення почуття патріотизму молодих українських студентів. Так само вважають і їхні московські ровесники. Високий рівень патріотизму і зростання його останнім часом спостерігається як у середовищі української, так і російської молоді. Громадянська позиція молоді всіх регіонів є досить тепер, активною, студенти переважно вірять у свою можливість впливати тепер, або в майбутньому, на долю своєї країни. У Криму показники етнічної і громадянської свідомості є нижчими, а мовне

питання тут стоїть доволі гостро. Проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що молодь України та Росії увібрала в себе всі останні тенденції політичного життя країн, пов'язані з відцентровими та доцентровими напрямками у їхній взаємодії.

<sup>1</sup> Левкович В. П. Социально-психологические аспекты этнического сознания // СЭ. — 1983. — № 4.

<sup>2</sup> Чеснов Я. В. Этнический образ // Этнознаковые функции культуры. — М., 1991.

<sup>3</sup> Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. — М., 1998.

<sup>4</sup> Налчаджян А. А. Этнопсихология. — С.Пб., 2004.

<sup>5</sup> Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. — М., 1997.

<sup>6</sup> Бартминыйский Е. Этноцентризм стереотипа. Польские и немецкие студенты о своих соседях // Славяноведение. — 1997. — № 1.

<sup>7</sup> Соколовский С. В. Образы других в российской науке, политике и праве. — М., 2001. — С. 41.

<sup>8</sup> Славяне и их соседи. Этнопсихологические стереотипы в средние века. — М., 1990.

<sup>9</sup> Белова О. В. Этноконфессиональные стереотипы в славянских народных представлениях // Славяноведение. — 1997. — № 1.

<sup>10</sup> Дантес Алан. Фольклор: семитика и/или психоанализ. — М., 2003.

This article arose as the result of mutual Ukrainian-Russian research project "The image of Ukraine and Russia in the Ukrainian and Russian youth's notion", which was carried out with the support of Ukraine National Academy of Sciences and Russian State Scientific Fund in 2005. This article is dedicated to the sociological research of the Ukrainian the Russian youth's national and social consciousness.